

שיעור 2 ❏ סוגיית הפתיחה

מראי מקומות

א. יחידת הלימוד

- סוגיית הפתיחה, גמרא עם רש"י עד ד. 'זבולון לחוף ימים ישכון'.
- הסוגייה מחולקת לשתי חטיבות ❏ חטיבה ראשונה מבררת מהו 'אור' וחטיבה שניה דנה בדיבור בלשון נקיה. להלן מקורות לכל חטיבה.

ב. אור

- הבאתי בקובץ המצורף את נוסח 'חטיבת האור' מכתב יד תימני, מציע לשים לב למילות ההצעה שם, מהם עולה תמונה בהירה של מבנה הסוגייה.
- שאלה מרכזית ❏ מה הסוגייה מבררת? איך ללמוד אותה?
- ב. רש"י ה"ג קא סלקא דעתך; ג. רש"י ד"ה דבר מגונה; סוף דברי הרז"ה, א. ברב אלפס ובהשגת הראב"ד שם; ב. פני יהושע ד"ה בגמרא מאי אור
- להרחבה לסקרנים ❏ מצורפים מאמרים של רא"ש רוזנטל והרב יהודה ברנדס על החטיבה; ניתוח הצד הלשוני במבואות לספרות האמוראים

ג. לשון נקיה ודרך קצרה

- עמדו על ההדרכה בסוגייה כיצד לדבר ❏ מה הפרמטרים שיש לקחת בחשבון ואיך מאזנים ביניהם
- רמב"ם דעות ב:ד-ו; רמב"ם פירוש המשנה אבות א:טז

סיכום השיעור

- לסוגייה מבנה ברור ❏ 7 ראיות מהמקרא ו-7 ראיות ממשנה וברייתא. הראיות מוצגות כמנורה ❏ רוב הראיות מהמקרא מעלות שאור זה יום והראיה הרביעית באמצע המנורה הפוכה; רוב הראיות מלשון חכמים הן שאור זה לילה והראיה הרביעית הפוכה. בכ"י

תימני מבחינים בין 2 חלקי הסוגייה, כאשר 'מתיבלי' היא מילת ההצעה לפני מקראות ו'ת"ש' היא מילת ההצעה לפני משנה או ברייתא. המבנה מעלה תמונה בהירה שבלשון חכמים אור הוא לילה, וזה ממילא מעלה תמיהה מה מטרת הסוגייה, שהרי די ברור שאור הוא לילה. נוסף לכך תמיהה, שכבר אחרי הראיה הראשונה מלשון חכמים, הגמרא מסיקה 'ש"מ'. אם כן, לשם מה כל המשך הסוגייה?

- רבנו דוד אוחז בכיוון שעל אף הש"מ, שהבעיא עדיין לא נפשטה, וכל ראיות הסוגייה ממשיכות כדי לברר בירור סופי. ברם דומה יותר שהסוגייה לא באמת מתלבטת בפירוש המילה אור. יש לקרוא אותה כסוגיית פתיחה, בדומה למסכתות נוספות בהן סוגיית הפתיחה עוסקות בהיבטים לשוניים ועיקרן פתיחה למסכת. הקושי כאן הוא שסוגיית פתיחה זו שונה מסוגיות פתיחה אחרות. בעוד שבהן הפתיחה באה לידי ביטוי בהבאת ידע הלכתי נצרך להתחלת הלימוד, דוגמת סוגיית הפתיחה של ב"ק שפורסת בפני הלומד את אבות הנזיקין ואת תולדותיהן, לא ברור מה מטרת הסוגייה שלנו.
- נבקש ללכת בעקבות טענת הראב"ד שאור מתייחס לתחילת הלילה דווקא. ונבקש ללכת בעקבות הערת רא"ש רוזנטל שזיהה גרעין אמוראי בסיסי בסוגייה וטוען ששאר הראיות נוספו על ידי העורכים. אם כן ראוי לנסות לברר מה היתה השאלה של הסוגייה הגרעינית. הרא"ש רוזנטל מציין לנוסח כ"י תימני שהדיון הוא אם מדובר באור של תחילת הלילה [כראב"ד] או בבוקר, כלומר באור של תחילת היום. הברור אפוא אינו האם יום או לילה אלא ברור שהכוונה לזמן דמדומי האור [רוזנטל מוסיף שנגהי מכוון לזמן המעבר והוא מציין בשפות שמיות אחרות את שני הזמנים האלו]. היטיב לבאר בכיוון זה הפני יהושע שמסביר שהסוגייה בוחנת שמא זמן בדיקת חמץ הוא בין עלות השחר להנץ החמה. הוא אף מיטיב להסביר שחתרו לזמן הזה כי סברו שנכון לבדוק בי"ד מצפרא [ראה להלן ד.], אך חיפשו זמן בו אור הנר יפה לבדיקה. הפני יהושע אף מסביר שבחירת הראיות מהמקרא היא סביב עמוד השחר.
- לשון נקיה [?] מתי לומר טמא ומתי לומר שאינה טהורה? רש"י כותב שבעצם גם טמא הוא לשון נקיה, אך בחרו פעם אחת להאריך את הדרך כדי ללמד את העיקרון. הרז"ה כותב שבמקום בו מלמדים הלכה אומרים את השם המפורש גם אם אינו לשון נקיה, כי כאשר מלמדים הלכה צריך להיות ברור ולא לחשוש מלדבר על החיים כפי שהם.
- דרך קצרה [?] רמב"ם מבאר שהכוונה לא להשמיט ולקצר אלא לתמצת [?] לומר כמה שיותר תוכן בכמה שפחות מלים. נאה דורש ונאה מקיים.